

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”
BUCUREȘTI**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Plastica antropomorfă de la Dunărea de Jos
în mileniul al VI-lea î.Hr.
și în prima jumătate a mileniului al V-lea î.Hr.: culturile
Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra**

REZUMAT

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Dr. VALERIU SÎRBU
CERCETĂTOR ȘTIINȚIFIC GRADUL I**

**DOCTORAND:
ANDREEA-NICOLETA BÎRZU**

**BUCUREȘTI
2021**

Cuprins

INTRODUCERE	5
I. ISTORICUL CERCETĂRII	9
II. O SCHIȚĂ A EVOLUȚIEI CULTURILOR NEO-ENEOLITICE DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE (MILENIUL AL VI-LEA Î.HR. – PRIMA JUMĂTATE A MILENIULUI AL V-LEA Î.HR.)	15
II.1. NEOLITICUL TIMPURIU ÎN MUNTENIA ȘI OLTENIA – CULTURA STARČEVO-CRIȘ	15
II.2. NEOLITICUL DEZVOLTAT ÎN MUNTENIA ȘI OLTENIA – CULTURA DUDEȘTI.....	19
II.3. ENEOLITICUL TIMPURIU ÎN MUNTENIA ȘI OLTENIA – CULTURILE BOIAN ȘI VĂDASTRA.....	22
II.3.1. Cultura Boian	22
II.3.2. Cultura Vădastra	25
III. PLASTICA ANTROPOMORFĂ A CULTURILOR STARČEVO-CRIȘ, DUDEȘTI, BOIAN ȘI VĂDASTRA	29
III.1. CONSIDERAȚII GENERALE: SURSELE, METODOLOGIE, LIMITĂRILE CERCETĂRII	29
III.2. FIGURINELE ANTROPOMORFE DIN LUT.....	30
III.2.1. Condiții de descoperire	30
III.2.2. Pastă și tehnici de realizarea a plasticii antropomorfe din lut	32
III.2.3. Figurinele antropomorfe din lut specifice culturii Starčevo-Criș: tipologie, morfologie, decor.....	34
III.2.4. Figurinele antropomorfe din lut specifice culturii Dudești: tipologie, morfologie, decor.....	36
III.2.5. Figurinele antropomorfe din lut specifice culturii Boian: tipologie, morfologie, decor.....	41
III.2.6. Figurinele antropomorfe din lut specifice culturii Vădastra: tipologie, morfologie, decor.....	47
III.2.7. Semnificația figurinelor antropomorfe din lut.....	58
III.3. FIGURINELE ANTROPOMORFE DIN OS	66
III.3.1. Considerații generale	66
III.3.2. Contextul descoperirii.....	66
III.3.3. Materiale și metode de prelucrare.....	66
III.3.4. Funcționalitate	69
III.4. VASE ANTROPOMORFE.....	69
III.4.1. Tipologie.....	69
III.4.2. Decor.....	75
III.4.3. Funcționalitate și semnificație	76
IV. ANALIZA PIGMENȚILOR FOLOSIȚI PENTRU DECORAREA FIGURINELOR	

ȘI A VASELOR ANTROPOMORFE DIN LUT SPECIFICE CULTURILOR STARČEVO-CRIȘ, DUDEȘTI, BOIAN ȘI VĂDAȘTRA	81
V. INFLUENȚA PLASTICII ANTROPOMORFE NEO-ENEOLITICE ASUPRA ARTEI CONTEMPORANE. DOUĂ STUDII DE CAZ: ALEXANDRU PARASCHIV ȘI PROIECTUL „NEONLITIC”	97
VI. CONCLUZII.....	101
ABREVIERI	107
BIBLIOGRAFIE	109
ILUSTRĂȚII.....	120

Lucrarea de față reprezintă o încercare de sinteză a plasticii antropomorfe atribuite culturilor arheologice Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra, descoperite în spațiul cuprins între Carpați și Dunăre.

Figurinele și vasele care imită silueta umană într-o manieră mai mult sau mai puțin realistă, constituie cea mai spectaculoasă, variată și mai numeroasă categorie a reprezentărilor plastice legate de universul spiritual a unor civilizații neo-eneolitice mai puțin cunoscute, însă cu totul deosebite din sud-estul Europei, specifice perioadei cuprinse între mileniul al VI-lea și prima jumătate a mileniului al V-lea î. Hr. Aceste artefacte au suscitad numeroase discuții în domeniul arheologiei, dar nu numai. Adesea de o mare frumusețe, cu reale calități artistice, aceste piese au constituit o sursă de inspirație pentru unii artiști contemporani.

Reunirea și sistematizarea întregului material antropomorf descoperit până în acest moment al cercetării în aria culturilor menționate, precum și revalorificarea unor piese sumar publicate anterior, au reprezentat obiectivele principale ale acestui demers. În egală măsură, s-a avut în vedere evidențierea caracteristicilor generale și particulare ale descoperirilor specifice fiecărui grup cultural în parte și, în final, evoluția reprezentărilor plastice de la o cultură la alta, în cadrul secvenței cronologice amintite.

Numărul relativ redus și starea accentuată de fragmentare a pieselor, inegalitatea loturilor, precum și carența informațiilor referitoare la condițiile de descoperire ale acestora, consecințe a lipsei cercetării arheologice de amploare în sudul României, au constituit impedimentele majore ale acestei lucrări. Acestora li s-a adăugat accesul limitat, din varii motive, la unele colecții.

În ciuda acestor neajunsuri, s-a urmărit studierea directă a reprezentărilor în vederea analizei morfologice și tipologice și, mai ales, a decorului extraordinar, de multe ori foarte complex, al figurinelor și vaselor antropomorfe. Demersul metodologic a avut în vedere, de asemenea, analiza elementară a pigmentilor folosiți de către artizanii neo-eneolitici pentru decorarea pieselor plastice din lut. Rezultatele (unele foarte interesante) acestor analize au condus la completarea cunoștințelor despre acest tip de obiecte.

Ca element de originalitate, am încercat să urmărim interacțiunea dintre aceste piese și artiștii de astăzi, mai precis, să identificăm influența pe care plastica antropomorfă neo-eneolitică a avut-o asupra artei contemporane.

Lucrarea a fost structurată în cinci capitole. În primul capitol, *Istoricul cercetării*, au fost evidențiate principalele etape ale cercetării care au dus la descoperirea diferitelor reprezentări plastice specifice culturilor Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra, în zona situată la sud de Carpați. În capitolul al II-lea, *O schiță a evoluției culturilor neo-eneolitice*

dintre Carpați și Dunăre (mileniul VI – prima jumătate a mileniului V î. Hr.), este prezentată pe scurt evoluția culturală și cronologică a comunităților neo-eneolitice atestate în intervalul cuprins între mileniul al VI-lea și prima jumătate a mileniului V î. Hr. în spațiul dintre Carpați și Dunăre. Prezentarea a avut în vedere originea, aria de răspândire, periodizarea și cronologia absolută a orizonturilor culturale care reprezintă neoliticul timpuriu (Starčevo-Criș) și dezvoltat (Dudești), precum și eneoliticul timpuriu (Boian și Vădastra) din Muntenia și Oltenia. Capitolul al III-lea, *Plastica antropomorfă a culturilor Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra*, este dedicat reprezentărilor antropomorfe specifice comunităților amintite. Analiza pieselor a fost realizată cronologic, pe culturi și a urmărit condițiile de descoperire, materialul și metodele de modelare, morfologia, tipologia, sexul, decorul și semnificația, respectiv funcționalitatea reprezentărilor. Au fost identificate-tipurile și trăsăturile artefactelor antropomorfe specifice fiecărui orizont cultural în parte și evidențiate elementele pe care le au în comun sau care le diferențiază.

În capitolul al IV-lea, *Analiza XRF a pigmentilor folosiți la decorarea plasticii antropomorfe din lut specifice culturilor Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra*, au fost prezentate rezultatele metodei fluorescenței cu raze X pe care am folosit-o pentru a analiza pigmentii și tehnicile decorative folosite de artizanii neolitici pentru a decora o serie de figurine și vase antropomorfe din lut.

Pornind de la două studii de caz, sculptorul Alexandru Paraschiv și proiectul cultural-artistic *NeoNlitic*, în capitolul al V-lea, *Influența plasticii antropomorfe neo-eneolitice asupra artei contemporane. Două studii de caz: Alexandru Paraschiv și proiectul NeoNlitic*, ne-am propus să evidențiem faptul că plastica antropomorfă neo-eneolitică a constituit punctul de plecare al unor creații artistice din zilele noastre.

Concluziile referitoare la evoluția reprezentărilor antropomorfe atribuite culturilor *Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra* descoperite în Muntenia și Oltenia au fost expuse în capitolul al VI-lea.

Descoperirile specifice culturilor Starčevo-Criș, Dudești, Boian și Vădastra din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre, care au reprezentat subiectul acestei lucrări, se încadrează în fenomenul general al plasticii antropomorfe neo-eneolitice. Loturile mici de piese, precum și starea accentuat fragmentată a acestora fac dificilă analiza evoluției reprezentărilor antropomorfe, permițând, în mare parte, doar realizarea unor observații cu caracter general. Acestea din urmă par să indice, totuși, o evoluție a plasticii antropomorfe atât din punct de

vedere morfologic și tipologic, dar mai ales în ceea ce privește decorul. Deși materialul este redus cantitativ și puternic fragmentat, aspect care a îngreunat analiza detaliată, acesta oferă o serie de informații pe baza cărora a putut fi surprinsă o anumită evoluție a reprezentărilor antropomorfe încadrate din punct de vedere cronologic în intervalul cuprins între mileniul al VI-lea și a doua jumătate a mileniului al V-lea î. Hr. Începând cu reprezentările cele mai timpurii ale culturii Starčevo-Criș și terminând cu cele mai târzii, specifice culturii Vădastra se remarcă faptul că acestea prezintă o serie de caracteristici comune, precum și elemente care le diferențiază.

Astfel, plastica antropomorfă din lut, figurinele și vasele, este caracteristică tuturor orizonturilor culturale amintite și se întânlește, în mod inegal, în toate fazele de evoluție a acestora, spre deosebire de figurinele de os, întâlnite, în acest moment al cercetării, doar în cadrul comunităților Dudești și Boian.

Materialul și tehnicile de realizare a figurinelor din lut sunt în mare parte aceleași. Majoritatea pieselor au fost modelate dintr-o pastă semifină. Modelarea a fost făcută cu mâna, dintr-o bucată compactă de lut sau din două bucăți longitudinale, modelate separat și apoi lipite. Uneori partea inferioară a figurinelor a fost modelată din două bucăți, care ulterior au fost lipite; umplerea intervalelor dintre cele două părți făcându-se cu un strat subțire de pasta fină, pe suprafața căreia a fost realizat decorul.

Dacă din punct de vedere tehnologic se constată o anumită unitate, pot fi observate unele diferențe în ceea ce privește numărul pieselor descoperite, morfologia, tipologia, dar, mai ales, decorul acestora. Deși, este posibil ca aceste aspecte să reprezinte o consecință a numărului (limitat) de săpături arheologice efectuate în diversele așezări ale culturilor care fac obiectul studiului nostru.

Numărul reprezentărilor antropomorfe pare să fie în continuă creștere de la o cultură la alta. Astfel, în cadrul stațiunilor Starčevo-Criș au fost identificate până în prezent 23 de piese, 63 au fost atribuite culturii Dudești, 79 culturii Boian și aproximativ 200 orizontului cultural Vădastra.

Dacă la nivelul figurinelor atribuite neoliticului timpuriu și dezvoltat diferențele de morfologie și tipologie sunt foarte puțin sesizabile, acestea devin mai vizibile începând cu eneoliticul timpuriu, culminând cu cele specifice culturii Vădastra. Predomină mariera de modelare schematică, cu un minimum de resurse, a siluetei umane, însă se întâlnesc și piese atent realizate, care redau corpul uman mai mult sau mai puțin realist. Proporția acestora din urmă fiind semnificativ mai mare în cadrul culturii Vădastra. Aparent artizanii neolitici par a fi preocupați de aspectul general al corpului uman și mai puțin de detaliile acestuia.

Începând cu neoliticul timpuriu se observă atenția deosebită pe care artizanii o acordă reprezentării șoldurilor și feselor, acestea fiind evidențiate, uneori, în mod exagerat. În unele cazuri, aceste trăsături par să indice steatopigia, care poate fi interpretată ca o expresie simbolică a ideii de fecunditate și fertilitate, de abundență, la mod general. Abdomenul, sânii și mai rar triunghiul pubian sunt, de asemenea, reliefate. Încă de la nivelul culturii Starčevo-Criș se remarcă modelarea unor proeminente pe abdomenul figurinelor, ce par să sugereze starea de graviditate a personajului reprezentat. Spre deosebire de aceste elemente anatomice, capul și detaliile faciale sunt redată într-o manieră simplistă și minimalistă.

Capul de cele mai multe ori lipsește, fiind rupt din vechime. Atunci când se păstrează, acesta este modelat schematic, ca o coloană, în prelungirea gâtului sau, începând cu reprezentările Dudești, ca o bandă îngustă. Odată cu piesele atribuite culturii Boian, capetele prezintă, uneori, perforații laterale – caracteristică ce va fi întâlnită des la figurinele eneoliticului târziu, specifice culturii Gumelnița. În cele mai multe cazuri, detaliile feței au fost modelate rudimentar, prin ciupirea pastei crude între degete. Cu excepția nasului, reliefat aproape de fiecare dată ca o nervură mediană, elementele faciale aproape că lipsesc, mai ales la nivelul culturilor specifice neoliticului timpuriu și dezvoltat. Uneori ochii și gura sunt reprezentați prin incizii scurte și, mai rar, prin puncte mai mult sau mai puțin adâncite sau mici alveole. În acest sens, o schimbare pare să se fi produs la piesele de tip Boian. În cadrul acestei culturi, meșterii ceramiști par să fi acordat o mai mare atenție figurării detaliilor feței. Astfel, pe lângă elementele menționate anterior, în unele cazuri, sunt indicate sprâncenele prin incizii. Ochii au uneori o formă alungită, aproape ovală, și ușor asimetrică, iar bărbia este mai mult sau mai puțin ascuțită. Aceste aspecte dau expresivitate reprezentărilor antropomorfe, iar în unele cazuri sugerează reprezentarea unor măști.

Modelarea capului reprezentărilor plastice pare să cunoscă o evoluție semnificativă la nivelul culturii Vădastra. În mod special, capete specifice etapei târzii sau dezvoltate a culturii, se caracterizează printr-o mai mare varietate și printr-o manieră de reprezentare atentă, ce pare, uneori, să corespundă într-o mai mare măsură realității. În unele cazuri, partea din spate a capului este arcuită, redând cumva volumul firesc al craniului. Adesea neglijate în culturile anterioare, detaliile feței sunt ceva mai expresive. Nasul, în continuare proeminent este modelat ca o continuare în jos a frunții și a arcadelor accentuate, sub care ochii sunt reprezentați ca niște puncte, incizii arcuite sau prin incizii adânci, ca și gura. Uneori sunt puse în evidență urechile, bărbia și fruntea.

Varietatea și originalitatea modelării capetelor este una dintre elementele care caracterizează plastica antropomorfă Vădastra. Pe lângă tipurile prezentate anterior, a fost

descoperită o serie de capete modelate într-o manieră deosebită, originală. Acestea au o formă mai mult sau mai puțin dreptunghiulară, plată, cu nasul proeminent și creștetul despărțit de o incizie verticală adâncă. Aceste capete au fost interpretate de către M. Nica drept „capete umane de formă plată și ușor bombată, cu nasul foarte proeminent și creștetul despărțit de o cărare cu pletele în bucle” (Nica 1980: 42).

Trunchiul de cele mai multe ori este plat, iar uneori, în cazul figurinelor Starčevo-Criș și Dudești acesta este alungit, cu sâni reprezentati ca două proeminențe mai mult sau mai puțin reliefate. În cadrul culturii Dudești au fost identificate figurine cu trunchiul perforat lateral, oferind, cel mai probabil, posibilitatea de a suspenda piesele. Începând cu reprezentările eneoliticului timpuriu, Boian și Vădastra, uneori acesta este reprezentat într-o manieră mai realistă, având talia subțire, conturată plastic. În unele cazuri, aceasta este separată de partea inferioară printr-o linie incizată. În a doua perioadă de evoluție a culturii Vădastra se remarcă apariția trunchiurilor cu formă „en violon”, manieră de modelare care se va întânli mai des în perioada următoare, în cadrul culturilor Cucuteni și Gumelnița, specifice eneoliticului târziu. Astfel, talia este evidențiată, iar umerii marcați.

Brațele nu par să fi prezentat, de asemenea, interes pentru artizanii neolitici. În general sunt modelate simplu, ca mici proeminențe laterale. În cazul unor figurine Starčevo-Criș, brațele au fost ignorate, lipsind. Începând cu reprezentările plastice Dudești, acestea încep să fie reprezentate precum niște prelungiri laterale, triunghiulare, ușor rotunjite la vârf și câteodată perforate. Această modalitate de figurare a brațelor conferă trunchiului o înfățișare romboidală. În ceea ce privește figurarea brațelor, o serie de schimbări par să se fi petrecut la începutul eneoliticului. Unele figurine Boian au brațele modelate în formă de cruce, cu secțiunea plată sau ovală și perforații la capetele. În unele cazuri, ipostaza în care au fost surprinse brațele este foarte interesantă, pentru unele piese putându-se constata o anumită gestică. Astfel, pe lângă figurinele cu brațele reprezentate în maniera comună - întinse lateral, în ultima fază de evoluție a culturii Boian apar și figurine care au brațele îndoite de la cot în sus, sugerând poziția orantei. Ca un element de noutate, în cadrul orizontului cultural Vădastra, alături de brațele redade ca două prelungiri scurte, conice, dispuse lateral, apar cele modelate tot ca prelungiri scurte ale trunchiului, însă lipite de corp și orientate cu vârful în jos. Foarte rar, mâinile au fost reprezentate mai atent, cu degetele reliefate.

Partea inferioară a figurinelor antropomorfe din lut are, de cele mai multe ori, o formă cilindrică, cu baza ușor evazată și plată, asigurând o bună stabilitate piesei. Partea inferioară este separată uneori de trunchi printr-o incizie orizontală.

Picioarele sunt în majoritatea cazurilor scurte și groase, îngustându-se adesea spre bază. Acestea, alături de șoldurile și fesele proeminente, conferă figurinelor un aspect greoi. Uneori picioarele sunt separate virtual de o linie incizată sau de o ușoară șanțuire. La unele piese laba piciorului este reliefată. Începând cu reprezentările eneoliticului timpuriu apar, foarte rar, figurine care au picioarele modelate separat. Astfel, o figurină Boian descoperită la Lișcoteanca, are labele picioarelor modelate independent una de cealaltă. Într-o manieră asemănătoare a fost reprezentată o figurină Vădastra identificată în așezarea de la Hotărani. Un picior descoperit în cadrul culturii Boian, la Măgura are marcată talpa într-un mod deosebit – cu vârful despicat. O figurină masculină atribuită culturii Vădastra se remarcă prin reprezentarea detaliată a degetelor de la picioare.

Spre deosebire de figurinele Starcevo-Criș Dudești și Boian care au bazinul amplu, șoldurile și fesele fiind exagerat modelate, cele atribuite culturii Vădastra sunt mai zvelte, șoldurile și fese fiind mai atent modelate. La nivelul acestui aspect cultural începe să se observe un echilibru între reprezentarea diverselor părți anatomice, o proporție armonioasă. Privite în ansamblu, reprezentările antropomorfe de tip Vădastra sunt mai aproape de realitate.

Majoritatea siluetele umane au fost surprinse în poziție verticală, însă, în cadrul culturilor Dudești și Vădastra au fost descoperite și o serie de reprezentări în genunchi (Dudești) sau în poziție așezată (Dudești și Vădastra).

În ceea ce privește evoluția diverselor moduri de reprezentare a figurinelor antropomorfe din lut, în cadrul culturilor care ne-au reținut atenția, se observă trecerea treptată de la schematismul specific pieselor Starcevo-Criș și Dudești la o modelare într-o manieră mai realistă a siluetele umane caracteristice comunităților Boian și Vădastra.

Sexul reprezentărilor plastice a fost indicat prin figurarea sânilor și a triunghiului pubian. Ținând seama de gradul ridicat de fragmentare a pieselor, de cele mai multe ori, acesta nu a putut fi determinat. Astfel, aproximativ 23% din numărul total de piese antropomorfe descoperite sunt feminine și doar 1% masculine.

Decorul. În cadrul tuturor culturilor studiate se întâlnesc atât reprezentări antropomorfe decorate, cât și nedecorate, numărul acestora din urmă fiind, în general, mai mare.

Atât în cazul reprezentărilor plastice specifice neoliticului timpuriu, cât și a celor ale neoliticului dezvoltat și eneoliticului timpuriu, decorul este geometric, fiind reprezentat de puncte, linii orizontale, verticale, frânte, unghiulare, cercuri, triunghiuri, romburi, spirale și meandre. Aceste motive, în combinații variate, alcătuiesc compoziții mai mult sau mai puțin

complexe. În majoritatea cazurilor, decorul este dispus în registre și acoperă aproape toată suprafața reprezentărilor antropomorfe. Tehnicile decorative sunt puțin variate. Alături de incizie și excizie, cel mai adesea folosite, se întânleşte incrustația cu pigmenți albi și, mai rar, pictura cu roșu și/sau alb, precum și modelarea în relief. În general, se observă o preferință pentru ornamentarea părții inferioare a pieselor, mai ales a șoldurilor și feselor, cu motive spiralice sau spiralo-meandrice. Decorul figurinelor pare să fi cunoscut o evoluție treptată atât în ceea ce privește maniera de execuție, cât și compoziția, de la nivelul culturii Dudești la cultura Boian și atinge cel mai înalt grad de complexitate și de expresivitate în cadrul orizontului cultural Vădastra. Originalitatea și plasticitatea decorului excizat adânc și incrustat cu alb, ca o dantelărie în lut, deosebesc reprezentările antropomorfe de tip Vădastra de cele ale culturilor neo-eneolitice anterioare.

În ceea ce privește interpretarea decorului figurinelor, ne raliem opiniei cercetătorilor care susțin că acesta reprezintă diverse elemente de vestimentație, precum și motivele cu care sunt ornamentate acestea.

Semnificația plasticii antropomorfe neo-eneolitice a cunoscut de-a lungul timpului abordări multiple. În general aceste piese sunt considerate materializări ale vieții spirituale ale comunităților neo-eneolitice, obiecte de cult. În mod tradițional, aceste artefacte sunt puse în legătură cu un cult al fecundității și fertilității, fiind interpretate ca reprezentări plastice ale unei divinități feminine numite generic „Marea Mamă” sau „Zeița Mamă”.

Deși nu negăm validitatea acestor abordări, susținem ipoteza propusă de R. R. Andreescu (Andreescu 2002: 94), conform căreia diversele reprezentări antropomorfe ar fi avut o semnificație multiplă, greu de precizat în această etapă a cercetării.

Expresive și adesea cu reale calități estetice, plastica antropomorfă, în mod deosebit figurinele din lut, continuă să fascineze și să suscite discuții și astăzi, fiind o sursă de inspirație pentru o serie de artiști contemporani.

BIBLIOGRAFIE

- Andreescu 2002 R. R. Andreescu, *Plastica antropomorfa gumeleșteană. Analiză primară*, București.
- Andreescu 2007 R. R. Andreescu, *Valea Teleormanului. Considerații asupra plasticii antropomorfe*, în *Studii de Preistorie* 4, 2007, p. 53-65.
- Bailey 2005 D.W. Bailey, *Prehistoric figurines. Representation and corporeality in the Neolithic*, Routledge, London, New York.
- Berciu 1961 D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei, Institutul de Arheologie al Academiei R.P.R., București.
- Boroneanț V. 2005a V. Boroneanț, *Chitila - Fermă. Studiu monografic*, CAB, VI, p. 47-81.
- Cantacuzino, Morintz 1963 Gh. Cantacuzino, S. Morintz, *Die jungsteinzeitliche Funde in Cernica*, în *Dacia*, NS, VII, p. 27-90.
- Comșa 1995 E. Comșa *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București.
- Comșa, Cantacuzino 2001 E., Comșa Cantacuzino Gh., *Necropola neolitică de la Cernica*, București.
- Dumitrescu 1974 VI. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, Editura Meridiane.
- Mateescu 1957 Mateescu C.N., *Săpături arheologice la Crușovu*, în *MCA*, III, p. 102-114.
- Mateescu 1973 C.N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra (1970)*, în *MCA*, p. 19-23.
- Mihăilescu 2013 R. Mihăilescu, *Further thoughts on Starcevo-Criș figurines from Romania – Typology and Significance*, în volumul *Facets of the Past: The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic*, București, p. 134-153.
- Neagu 2003 Neagu M., *Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos*, în *CCDJ*, XX.
- Nica 1980 M. Nica, *Reprezentările antropomorfe în cultura Vădastra descoperite în așezările neolitice de la Hotărani și Fărcașele, județul Olt*, în *Oltenia*, II, Craiova, p. 25-60.
- Popovici 2010 S. Popovici, *O piesă inedită descoperită la Hotărani La Turn, jud. Olt*, SP.7, Editura Renaissance, București, p.65-70.
- Rența 2016 E. Rența, *Cercetările arheologice de salvare de la Ciulnița, județul Ialomița (1994-1997)*, Seria Situri arheologice, V, Târgoviște.
- Roman, Boroneanț 1974 P. Roman, V. Boroneanț, *Locuirea neolitică din Ostrovul Banului de la Gura Văii*, în *Drobeta*, I, p. 117-128.
- Ștefan 2013 C. E. Ștefan, *Noi date referitoare la plastica de lut din așezarea eneolitică de la Radovanu – La Muscalu*, în volumul *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012)*, Tulcea, p.45-66.